

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 63., BR. 1., 1. – 40., ZAGREB, veljača 2016.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

U SPOMEN

Bulcsú László

9. listopada 1922. – 4. siječnja 2016.

U ponedjeljak 4. siječnja 2016. napustio nas je znameniti jezikoslovac, prevoditelj i informatolog Bulcsú László koji je govorio 40-ak jezika, a poznao ih zacijelo više od 60. Njegovim odlaskom suvremeno je hrvatsko jezikoslovlje ostalo bez jednoga od svojih nosivih stupova. Svi smo se mi, hrvatski jezikoslovci toga dana, ispod glasa i s dubokim poštovanjem prisjetili zacijelo jednoga od najgenijalnijih slavista i lingvista kojega je ovaj narod iznjedrio, ali istodobno i utemeljitelja društveno-humanističke informatike u Hrvatskoj, čitavoga novoga znanstvenoga pravca koji tek danas dobiva svoju punu prepoznatljivost.

Bulcsú se László rodio u Čakovcu 9. listopada 1922. od majke Hrvatice i oca Mađara. Nakon studija elektrotehnike u Budimpešti, na Sveučilištu je u Zagrebu 1952. diplomirao slavistiku gdje je tijekom studija bio demonstratorom velikoga filologa Stjepana Ivšića.¹ Nakon diplomiranja bio je zaposlen i u sinjskoj gimnaziji

¹ Ne treba zaboraviti kako je László u istim tim godinama bio prvak tadašnje SFRJ u leptirovu stilu i predložnik za nastup na olimpijadi u Londonu 1948. Na nju mu, na žalost, iz političkih razloga nije bilo dopušteno otići.

kao nastavnik hrvatskoga jezika i matematike, a nerijetko je uskakao kao zamjena na nastavu ruskoga i već se tada odlikovao svojim nekonvencionalnim i netradicionalnim pristupima poučavanju koji su u kasnijim desetljećima njegovih predavanja dosegli legendarne razmjere. Kao njegovomu studentu i kasnijem nasljedniku na Katedri za algebarsku i računalnu lingvistiku, koju je upravo László osnovao, bila mi je povlastica svjedočiti tim pristupima.

László je svoje učenike u sinjskoj gimnaziji, koji su bili izvorni četveronaglasni štokavci s druge strane Kamešnice, iz Livanjskoga polja, uzimao za primjer drugima kako valja naglašivati riječi prema ortoepskome hrvatskome standardu. Ti su učenici na satovima hrvatskoga morali glasno učenicima iz Sinjskoga polja izgovarati svaku iole naglasno problematičniju riječ, a nerijetko ih je László satima nakon nastave tjerao da u mikrofon izgovaraju sljedove pomno odabranih riječi primjera za osobite naglasne obrasce (to svjedočanstvo imam iz prve ruke jer je jedan od tih četveronaglasnih štokavaca bio moj otac). Nema sumnje kako je i ta građa kasnije poslužila za niz znamenitih Lászlóovih predavanja o naglasnim sustavima. Osobno sam 1985. svjedočio njegovu predavanju o naglasnim sustavima u jezicima svijeta s primjerima od najkompleksnijih (kantonski i vijetnamski) do najjednostavnijih (češki, mađarski, francuski itd.) dok su mu u slušateljstvu sjedili znameniti svjetski jezikoslovci kao npr. Joan Bybee, Ed Keenan, Alan Timberlake, Melissa Bowerman, Ekkehard König, Oesten Dahl itd.

Upravo je ta nepresušna građa, koju je László skupio iz mnoštva hrvatskih mjesečnih govora, bila i temelj za temu njegove doktorske disertacije (*An Information Science Approach to Slavic Accentology*) kojom je László doktorirao 1986. na Sveučilištu u Chicagu kod Edwarda Stankiewicza i to tek onda kad je, zbog formalnih razloga ostanka u radnome odnosu, na to bio prisiljen.

Na Filozofski je fakultet Sveučilišta u Zagrebu László stigao 1955. zaslugom akademika Radoslava Katičića i odmah je postao pravim pokretačem novih lingvističkih ideja i strujanja, ne samo na Fakultetu ili u Zagrebu, nego i šire. Od njega smo učili svi i tu mu zahvalnost svi i dugujemo, a to u hrvatskoj jezikoslovnoj zajednici nitko ne smije prešutjeti. Zbog svoga znanja velikoga broja jezika i nevjerojatne sposobnosti poredbeno uvida u njihove strukture na raznim jezičnim razinama, već je početkom 60-ih postao stožernom figurom Zagrebačkoga lingvističkoga kruga (koji se u početku zvao Krug mladih slavista) i time je presudno utjecao na oblikovanje hrvatskoga jezikoslovlja do svojih zadnjih snaga. Za svakoga je zagrebačkoga, ali i za dobar broj hrvatskih jezikoslovca izvan Zagreba, nepisano pravilo bilo svoju ideju, zamisao, teoriju ili otkriće izložiti na Zagrebačkome lingvističkome krugu i ukoliko je dobila Lászlóovu potvrdu, ako ste s njim „provjetrili“ svoja razmišljanja i provjerili svoje primjere na jezičnoj građi koju sami zacijelo ne biste mogli obuhvatiti, onda ste mogli biti sigurni kako ste na dobrome tragu.

Od 1964. do 1970. László je dobio nekoliko prestižnih stipendija što mu je omogućilo da predaje slavistiku na sveučilištima u SAD-u (Sveučilište u Indiani, Sve-

učilište u Chicagu, Sveučilište Yale). Prema pričanjima kolega, teško ga je, međutim, bilo pronaći u kabinetu jer je često boravio u Novome Meksiku, Arizoni ili Nevadi prikupljajući podatke i učeći indijanske jezike.

László je poslije jedne od svojih američkih stipendija, 1971. konačno postao punopravnim članom Odsjeka za opću lingvistiku i orijentalne studije te je počeo redovito održavati nastavu iz ustroja mnogobrojnih jezika svijeta ili problematskih jezikoslovnih cjelina. Ta su predavanja ne samo svojim metodičkim postupcima nego još više sadržajem brzo postala znamenita. Osobno sam kao student akademske godine 1983./1984.² slušao Ustroj egipatskoga koji, dakako, nije mogao proći bez glasovnih i obličnih podudarnosti s riječima u ostalim semitskim jezicima, pa smo se susretali ne samo s koptskim, arapskim ili hebrejskim, već i s kanaanskim, aramejskim, feničkim, šabejskim pa, zahvaljujući klinopisu, stigli smo sve do akkadskoga, asirskoga i šumerskoga. László je nas studente toga kolegija tijekom čitavoga prvoga semestra natjerao da s pomoću uvida u čestotu hijeroglifa i njihovu raspodjelu u tekstovima te količinu informacija koju pojedini ideogrami i njihov poredak nose, kao i posebna obilježena kartuša, sami shvatimo kako je Champollion mogao dešifrirati hijeroglif bez kamena iz Rosette. Jedino su mu nedostajale metode koje je studenima predavao László.

To je zoran primjer kako je profesor László, upravo zahvaljujući spoju obradbe informacija i uporabe računala u opisu prirodnoga jezika, otvorio Odsjek novim metodama i mogućnostima, pa je stoga osobit značaj u njegovoj nastavi imalo algebarsko i računalno jezikoslovlje kojemu je u hrvatskoj lingvistici bio rodonačelnikom. Ujedno je 1992. bio i utemeljiteljem istoimene katedre pri Odsjeku za lingvistiku. Koliko je dalekovidna bila njegova vizija o potrebi razvoja i poučavanja algebarske lingvistike kao dijela teorijske lingvistike koji počiva na primjeni formalnih postupaka u opisu prirodnoga jezika, a potom i kao teorijska podloga računalne lingvistike, može se vidjeti u njegovim ranim člancima *Strojno prevođenje i statistika u jeziku* (sa S. Petrovićem) i *Broj u jeziku* iz 1959.³ ili *Strojno prevođenje i naši neposredni zadatci* (s B. Finkom) iz 1962.⁴ Dovoljno je također podsjetiti na tada u svjetskim razmjerima pionirsku radionicu o strojnome prevođenju koju je u Zagrebu u suradnji s akademikom Željkom Bujasom organizirao daleke 1959. Prisjetimo se, Noam Chomski 1955. objavljuje svoju prvu knjigu *Syntactic Structures* kojom počinje šira uporaba formalnih pristupa opisu prirodnoga jezika, a László već nekoliko godina nakon toga na Filozofskome fakultetu predaje alebarsku lingvistiku.

² Akademska godinu prije László je predavao kanaanski, a godine nakon prebacio se na dalekoistočne jezike, pa je predavao redom Ustroj korejskoga, Ustroj japanskoga i, konačno, Ustroj kineskoga. Kad je 1986. na Odsjek za lingvistiku i dalekoistočne studije stigao prvi kineski lektor izvorni govornik kineskoga, László je u prvom upoznavateljskom višesatnom susretu s njim, navodno, provjerio svoje i njegovo znanje kineskih dijalekata.

³ Objavljeno u *Naše teme*, 6./1959., a *Broj u jeziku* pretisnut je kasnije u SOL, 10./1990.

⁴ *Jezik*, god. 10. (1962. – 1963.), str. 117. – 121.

Bulcsú je László istodobno bio velikim braniteljem identiteta hrvatskoga jezika i njegova slobodnoga samostalnoga razvoja što se ponajprije moglo uočiti u njegovim pravopisnim rješenjima na tragu predvukovske Zagrebačke filološke škole s nekim elementima koji su bili još i strože postavljeni: npr. sustavna jekavizacija pokrivenoga *r* (*vrieme/vrjemena, trjebati/trieba, prjepisati/priepis, prjenositi/prienos* itd.). Druga njegova protega očuvanja identiteta hrvatskoga jest more ingenioznih Lászlóovih novotvorenica koje su do krajnosti znale crpsti nadahnuće iz tvorbenoga sustava hrvatskoga. Nije bez razloga dobio nadimak Šulek naših dana i nesumnjivo je utjecao i na Tomislava Ladana s kojim je nerijetko razglabao o tvorbenim mogućnostima hrvatskoga (v. osobito članak László, B. i Boras, D. Tuđ'instina u jeziku hrvaťskōme, *Studia lexicographica*, 2007., br.1., str. 27. – 52.).

Lászlóov se nepresušni nazivoslovni rad mogao uočiti i u sustavnoj izgradnji informacijskoga strukovnoga nazivlja koji je znao segnuti i do takvih podrobnosti kao što je npr. transparentan prijevod svih naredaba na hrvatski u programirnome jeziku LISP, pa su npr. osnovne naredbe za obradbu nizova podataka CAR i CDR postali RT i ZAD. Kako izgleda hrvatsko *obavjestničko nazivlje* kad ga sastavlja László, može se najbolje vidjeti u Englezko-hrvatskome i hrvatsko-englezkome rječniku obavjèstničkōga nazivlja v. 1.0⁵ koji je sročio Zdenko Škiljan, a računalno uobličio Damir Boras. Taj je rječnik sastavljen na temelju članka Pabirci redničnoga i obavjèstničkōga pojmovlja oko razumnih sustava.⁶ U rječnik su uvrštene i riječi koje ne pripadaju samo računalnom (*redničnom*) nazivlju u najužem smislu, nego i one zanimljive prevedenice nazivlja iz logike (*mislovlja*), jezikoslovlja, ili matematike ili pak općih pojmova. Osobito se mora cijeniti Lászlóova sustavnost u stvaranju novotvorenica, a nju se najbolje može prikazati hrvatskim nazivima za sve teorijski moguće logičke operacije i njihove ishode u obliku istinitosnih tablica između dva jednostavna suda u sudnoj logici (v. ilustraciju).

Tako možemo uočiti da László zbog težnje za popunjavanjem cjeline sustava i davanjem naziva svim odnosima u njemu pronalazi hrvatske nazive i za odnose dvaju sudova koji u drugim jezicima nemaju svoga naziva: *protuslovlje, ikanje (sastava), nepogodba, prorjek, neprotupogodba, dorjek, izključba (nedvopogodba), ilikanje (razstava), nikanje (nerazstava), dvopogodba, nedorjek, protupogodba, neprorjek, pogodba, neilikanje (nerazstava), istorječe*.

Postoji, međutim, filološko područje na kojemu je László do danas ostao jedini kompetentan u našoj sredini, a ono do danas nije uvršteno u akademsku ponudu Fakulteta. Riječ je o asiriologiji, filologiji mezopotamskih klinopisnih tekstova iz predbiblijske faze. László je učio akkadski u Chicagu i uspio je duboko ući u područje poredbene semitistike. Rezultat njegova asiriološkoga rada ponajprije su prijevodi

---

⁵ <http://hnk.ffzg.hr/jthj/Laszlo.htm>.

⁶ Tkalac, Slavko i Tuđman, Miroslav (ur.), *Obrada jezika i prikaz znanja*, Radovi Zavoda za informacijske studije, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 1993., str. 11. – 73.

Redni broj	Dugičan zapis	Kratica uistovanih dovoljnih	Mislivne sučelice	Nazivi uistovanih dovoljnih	Poljski zapis ozbilnih	Kratica uistovanih zapis	Dugičan zapis	Razumna izob	Razumna obiljež	Skupina preoblike	Tramvajne oznake	Engleže poznate
s = 0011	d = 0101	1 1 2 1			=	=	=	=				
0	0000	jest i nije		protustrojfe	ASTS	KsNs	∅	0	sd#sd	∅	000	
1	0001	sud ₁ i sud ₂		ikanje (sustava)	Asd	Isa	sd	sd	sd=1	∩sd	111	AND
2	0010	ne. ato s ₁ , s ₂		negopodba	∅sd	NCsd	sd	s-sd	s>d	∩s[d	110	NOT IF
3	0011	sud ₁		prorjet	s	s	s	s	s=1	s	210	
4	0100	ne. s ₁ ato s ₂		nepostupopodba	∅sd	NCas	sd	d-sd	s<d	∩[sd	101	
5	0101	sud ₂		dorjet	d	d	d	d	d=1	d	201	
6	0110	ili s ₁ ili s ₂		izlječba (nedopaj.)	∅sd	NEsd	sd+sd	sd-2sd	s#d	∩s[d∩sd	200	XOR
7	0111	sud ₁ ili sud ₂		ikidnje (razstava)	Vsd	Asd	s+d	s+d-sd	s+d#0	∩sd	311	OR
8	1000	nri s ₁ nri s ₂		nikanje (nerazstava)	TVsd	NAsd	sd	(1-s)(1-s)	s+d=0	∩[sd	100	NOR
9	1001	s ₁ sumo ato s ₂		dvopogodba	∅sd	Esd	sd+sd	1-s-d+2sd	s=d	∩s∩sd∩[sd	211	EQ
10	1010	ne sud ₂		nedorjet	sd	Nsd	d	1-d	d=0	[d	010	
11	1011	sud ₁ ato sud ₂		protupogodba	∅sd	Cds	s+d	1-d+sd	s≠d	∩s[d	310	
12	1100	ne sud ₁		neprorjet	s	Ns	s	1-s	s=0	[s	001	
13	1101	ato sud ₁ sud ₂		pogodba	⇒sd	Csd	sd	1-s+sd	s≠d	∩[sd	301	IF
14	1110	ne. sud ₁ i sud ₂		neikanje (nerazstava)	∩Asd	NKsd	sd	1-sd	sd=0	∩[s[d	300	NAND
15	1111	jest ili nije		istorjecje	Vsd	AsNs	s+sd	1	sd#sd	U	011	

1. Sunce sja i nije vruće. Sunce ne sja i vruće je. 2. Ne stoji ato je siromašna, da nije sična. Ne stoji ato ne zna čitati, da zna pisati. 4. Ne stoji, da neće proći ato nije učio. Ne stoji, da neće ne sja ato kiša pada. 7. Nije pri sebe ili se pravi. Pijan je ili ne zna voziti. 8. Niti je živ niti je dožan. Niti pije niti plaća. 11. Ne ostaje snijeg ato je toplo. Snijeg kopni ato nema uruži. 13. Ato kiša ne pada, trava ne raste. Ato nema pameti, ima sreće.

Asd=∩Asd ⇒ ∩(As)(As) ⇒ TVsd Vsd=∩Vsd ⇒ ∩(V)(V)(sd) ⇒ ∩AsVsd ⇒ sd=∩AsVsd

akkadskih tekstova. A Lászlóovi su prijevodi uopće poglavlje za sebe: od prijevoda Biblije na staropruski (za vježbu), do prijevoda Ilijade i Odiseje na starim ZET-ovim tramvajskim kartama,⁷ preko babilonskoga epa o stvaranju svijeta Enuma Eliš,⁸ oni čuvaju maksimalno vrjednote prozodije i versifikacije, broj slogova u riječima, njihovo mjesto u stihu, a istodobno obilato obogaćuju vlastiti materinski hrvatski.⁹

Ne smije se zanemariti utemeljujuća Lászlóova uloga i u informacijskim znanostima. Zasnovaio je i sa suradnicima 1976. ustrojio dvogodišnji studij društveno-humanističke informatike, a potom i četverogodišnji studij informacijskih znanosti od 1986. na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Bio je prvim pročelnikom Odsjeka i voditeljem Katedre za društveno-humanističku informatiku sve do umirovljenja 1993. Rijetki su znanstvenici za koje se može reći da su osnivači čitavih struka na nacionalnoj razini, a kad je riječ o današnjim informacijskim znanostima u Hrvatskoj, onda to László nesumnjivo jest.

⁷ Prijevod dijela Ilijade objavljen je u Književnoj smotri, god. 100. (2.), 1996., str. 167. – 172.

⁸ Enuma Eliš : spjev o stvaranju svijeta (iz akkadskoga izvornika prenio Bulcsú László), Književna smotra, god. 26. – 27., 1976., str. 5. – 20.

⁹ Osobito vidjeti Hvalopjev suncu (akkadski pjesmotvori u hrvatski pretočeni i komentarima popraćeni po Bulcsú Lászlóu), HFD, Bibliotheca Orientalica, knj. 10., Zagreb, 2012.

Od umirovljenja 1993. sve do 2013. (i nakon uvođenja bolonjske reforme), predavao je kao vanjski suradnik na Odsjeku za lingvistiku obvezatni kolegij Odabrana poglavlja iz algebarske lingvistike na smjeru Računalna lingvistika Diplomskoga studija lingvistike, kao i nekoliko izbornih kolegija na Preddiplomskome studiju lingvistike. Namjera nam je bila omogućiti i najnovijim naraštajima studenata lingvistike susret s njegovom jedinstvenom intelektualnom pojavom kako bi i oni jednoga dana mogli reći: „I meni je predavao profesor László!“.

Bulcsú je László tijekom svojega vijeka postao živuća institucija i toliko je srastao s Filozofskim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu i sa Zagrebačkim lingvističkim krugom da će nam biti vrlo teško ne osjetiti njegovu nazočnost srijedama poslije podne u sobama A119 ili A113, ili utorcima na večer u Društvu sveučilišnih nastavnika. László će nam svima nedostajati jer gubitak takvoga autoriteta na nekom znanstvenome polju u mnogome utječe na daljnji razvoj toga polja, a László je pokrивao više njih.

Bila mu laka hrvatska zemlja nad kojom je toliko mnogo dao materinskom hrvatskom.

Marko Tadić

ONKRAJ I UKRAJ

Stefan Rittgasser

Suvremeni nam rječnici daju oskudne, pa i netočne podatke o riječima *onkraj* i *ukraj*, a gramatike, ako te riječi i navode, prikazuju ih kao rijetkost.

Rječnici nam nude natuknicu *onkraj* odrednicama *pril* (Šonje, 2000.), *adv* (Ladan, 2002.), *pril*. (Enciklopedijski rječnik, 2002.), *pril*. (Anić, 2003.; 2004.), kao vrstu riječi koja pripada prilozima. Leksikografski članak u Šonje priređen je na sljedeći način: „**onkraj** *pril* s druge strane, s one strane □ ~ *brave* u zatvoru“. Svaki od spomenutih rječnika ima samo jedan primjer: *onkraj brave*.

Prema definicijama koje rječnici daju o lingvističkim pojmovima *prilog* i *prijedlog*, riječ *onkraj* nije prilog, nego je prijedlog. U Šonje pod natuknicom *prijedlog* čitamo: „*ling* nepromjenjiva riječ koja iskazuje različite odnose među imenskim riječima; prepozicija“, a pod natuknicom *prilog*: „*ling* nesklonjiva vrsta riječi koja se dodaje drugim riječima kao oznaka radnje, kakvoće ili predmeta“.

Hrvatski jezični savjetnik (1999., str. 980.) bilježi *onkraj* kao prijedlog s genitivom upućujući ga na normativni status boljih jezičnih jedinica, odnosno na standardnojezično preporučljivije *pokraj* i *kraj*. Hrvatska gramatika (1995.) ne navodi riječ *onkraj*.